

Бондар Т. Г.

УКРАЇНСЬКІ, РОСІЙСЬКІ ТА АНГЛІЙСЬКІ СТАЛІ ВИРАЗИ З КОМПОНЕНТАМИ *ДОРОГА*, *ШЛЯХ*, *ПУТЬ*, *ROAD* ТА *WAY*: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ

Фразеологізми справедливо вважають найбільш специфічними одиницями кожної мови, вони слугують яскравим доказом національно-культурної специфіки різних мов. Тому навіть у близькоспоріднених мовах дослівний переклад фразеологізмів є неприпустимим. Різні народи бачать навколишню дійсність по-різному і концептуалізують її, використовуючи різні номінативні одиниці. Разом з тим наявність у різних мовах еквівалентних (за змістом і структурою) фразеологізмів може свідчити про універсальність понять та концептів, які ці ідіоми вербалізують, тобто про однакове бачення та розуміння певної реальності чи явища дійсності.

Проблеми фразеології у сучасній лінгвістиці є надзвичайно актуальними. А одним з провідних аспектів дослідження в цій галузі є зіставний аналіз фразеологічних одиниць як близькоспоріднених, так і неблизькоспоріднених мов (роботи В. Мокієнка, В. Гака, А. Райхштейна, Ю. Солодуба тощо). Д. О. Добровольський займається дослідженням фразеології в аспекті теорії мовних універсалій. Мовознавець зауважує, що національна специфіка найяскравіше проявляється на рівні окремих фразеологізмів, їхніх конкретних образних основ, в той час як в принципах організації фразеологічних систем в цілому домінують універсальні характеристики [1, 102]. Зазначимо, що оскільки будь-яка жива мова постійно розвивається, разом з нею в постійному русі перебуває і фразеологічний фонд.

Існує чимало думок щодо того, які одиниці можна вважати фразеологізмами (класифікації О. В. Куніна, В. В. Віноградова, Н. М. Амосової, О. І. Смирницького). У нашій статті ми розглядаємо той мовний матеріал, належність якого до фразеологічних зворотів визнається лінгвістами різних шкіл і напрямків. Це так звані ідіоми, тобто стійкі словесні комплекси, «цілісне значення яких не відповідає сумі значень лексичних компонентів, що входять до їхнього складу, але може (факультативна ознака) образно мотивуватися на основі цих значень [3, 56].

Як відомо, фразеологічна образність є ключовою проблемою розвитку фразеологічної номінації. Постає задача з'ясувати загальні логіко-психологічні основи механізмів образного мислення, а також власне лінгвістичні закономірності і механізми створення мовних образів, що визначають внутрішню організацію фразеологічних одиниць [9, 55].

Зазначимо, що для нас особливий інтерес становлять ідіоми, які зберігають свою внутрішню форму, що робить можливим їх буквально прочитання. Збереження внутрішньої форми свідчить про те, що в колективній свідомості носіїв мови продовжують існувати зв'язки між вихідним образом і тою новою ситуацією, яка позначається фразеологічною одиницею.

Об'єктом нашого дослідження є українські, російські фразеологізми з компонентами *дорога*, *шлях*, *путь* та англійські ідіоми з компонентами *road*, *way*. Зауважимо, що у нашій статті ми не розглядаємо англійські сталі сполучення на кшталт *across/over the way* [10, 1865] ('на протилежному боці вулиці', 'напроти'), *way down* ('далеко вниз') [2, 1003], *in the ordinary way* [11, 311] ('звичайно'), *dirt road* ('грунтова дорога') [2, 767], де значення цілого виразу можна легко вивести, знаючи значення його складових компонентів.

Мета роботи: порівняти українські, російські та англійські фразеологізми з компонентами *дорога*, *шлях*, *путь*, *road*, *way* та з'ясувати, які з них мають повні чи часткові еквіваленти в трьох мовах, а які є безеквівалентними. Ю.Солодуб зазначає, що еквівалентна співвіднесеність різномовних фразеологізмів передбачає тотожність їхньої семантики, яка в багатьох випадках спирається на значну близькість фразеологічних образів, що мотивують цю семантику. «Безеквівалентна співвіднесеність різномовних фразеологізмів базується лише на подібності їхнього плану вираження, на певному міжмовному паралелізмі їхньої лексико-граматичної організації при відсутності навіть віддаленої подібності в семантиці» [4, 40].

Аналіз українських та російських фразеологізмів з компонентами *дорога*, *путь*, *шлях* показує, що вони у переважній більшості повністю збігаються в плані вираження і в плані змісту: пор. укр. *збиватися з дороги* (*шляху*, *пути*, *курсу* і т. ін.) [8, 323] і рос. *сбиваться с пути* [7, 409]; укр. *іти своєю дорогою* [8, 355] і рос. *идти своей дорогой* [*путем*] [7, 182-183]; укр. *виходить на дорогу* (*на шлях*) ('визначати своє місце в суспільстві, в житті') [8, 111] та рос. *выходить [выбивается] на дорогу* ('находить свое место в жизни, становится самостоятельным') [7, 99] тощо. Наявність еквівалентних за змістом і структурою ідіом в українській та російській мовах свідчить про те, що концепт «дорога», який вербалізується цими фраземами, має близьке наповнення в народній культурі як українців, так і росіян.

Більшість фразеологізмів, що містять у своєму складі лексеми *дорога*, *путь*, *шлях*, будуються на образі переміщення у просторі. Ми вважаємо за доцільне розподілити українські та російські ідіоми на чотири групи, враховуючи їхню семантику: «напрямок діяльності людини, спосіб її життя, життєвий шлях», «доступ, долання перешкод», «просторове переміщення», «смерть, перехід в потойбічний світ».

Англійські фразеологізми теж об'єднуються в декілька тематичних груп: «напрямок діяльності людини, спосіб її життя, життєвий шлях», «доступ, долання перешкод», «просторове переміщення», «засіб, метод для досягнення чогось». Проте семантика цих груп дещо відрізняється від семантики груп українських та російських фразеологізмів.

Майже всі українські, російські та англійські фразеологізми з групи «напрямок діяльності людини, спосіб її життя, життєвий шлях» мають аксіологічне навантаження, яке визначається семантикою прикметника чи дієслова. Такі фразеологізми виражають оцінку життя людини, напрямку її діяльності тощо. Ідіоми з яскраво вираженою негативною оцінкою містять компоненти типу *збити(ся)*, *зблукати*, *зійти*, *слизький*, *хибний*, рос. *сбивать(ся)*, *ложный*, англ. *lose*, *rough*, *wrong*: пор. *зійти з рівної (прямої) дороги* [8, 334]; *ступати на кривавий шлях* [8, 869]; рос. (*быть*) *на ложной дороге* [6-I, 212], *идти по ложному пути* [6-I, 276]; *take somebody over a rough road* ('поставить кого-л. в тяжелое положение'; 'задать хороший нагоняй, намылит голову кому-л.') [2, 768]; *the error of one's/ sb's ways* [11, 167]; *go the wrong way* [11, 236]; *lose (miss) one's way* [2, 1000] тощо.

Позитивну оцінку передають ідіоми з лексичними компонентами типу *правий, вірний, прямий, добрий, fair, right* та под.: *вернутися на праву путь* [5, 352]; *вийти на добру путь* [5, 352]; *не схибити з шляху* [5, 526]; *повернути на путь праведних* [8, 652]; *наставляти (направляти, напучувати, спрямовувати і т. ін.) на [добру (вірну і т. ін.)] путь (на путь істини, на добрий, вірний шлях, дорогу, стежку) (кого і без додатка)* [8, 534]; рос. *идти прямой дорогой [путем]* [7, 182]; *наставлять [направляют, обращают] на путь (истины, истинный) (кого)* [7, 268]; англ. *be in a fair way (to do something)* [2, 994]; *see the error of your ways* [10, 529]; *go / come a long way* [11, 235] ('робити/ мати великі успіхи, прогрес'); *everything is going / coming one's way* [11, 171] ('все відбувається саме так, як хтось бажає'); *have etc it / things one's (own) way* [11, 265] ('мати успіх у тому, в чому бажаєш', 'робити щось так, як хочеш'); *(there are) no two ways about it* [11, 406] і т. п.

Низка фразеологізмів першої групи, залежно від ситуації, яку вони описують, можуть передавати як негативну, так і позитивну оцінку: *пуститися старих шляхів* [5, 527]; *торувати шлях (дорогу) (собі або кому, чому, для кого)* [8, 892]; *вказати путь* [5, 353]; *уторований (утертій, утоптаний, битий і т. ін.) шлях* [8, 263]; *неторована дорога* [5, 123]; *тернистий шлях* [5, 527]; *стовповий (верстовий) шлях; стовпова (верстова) дорога* [8, 966]; рос. *идти по линии [по пути] наименьшего сопротивления* [7, 182]; *становиться [вставать] на путь (чего)* [7, 453]; *проторенная дорожка* [6-1, 213]; англ. *it's a long road / lane that has / knows no turning* [11, 322] ('ніщо не триває вічно, будуть зміни'); *change / mend your ways* [10, 1865]; *the line / path / way / course of least resistance* [11, 358]; *get (have) one's (one's own) way* (тж. *follow one's own way*) ('делать, поступать по-своєму, настоять, поставити на своєму, йти своїм путем; добивається свого' [2, 996]; *be by the way of being sth* [11, 47]; *be / feel that way etc inclined* [11, 54]; *feel (grope) one's way* ('пробираться ощупью'; 'дійснювати обережно, оглядкою'; 'нащупувати почву') [2, 995]; *go their different ways* [11, 234]; *go the way of sb / sth* [11, 237]; *know etc one's way about / around* [11, 337]; *royal road (to something)* ('самий легкий путь к достижению чего-л., прямой путь к чему-л.') [2, 768]; *not so much a programme, more a way of life* [11, 416] ('щось стає справжнім захопленням, справою всього життя') тощо.

Отже, в тематичну групу «напрямок діяльності людини, спосіб її життя, життєвий шлях» включаються як українські, російські, так і англійські ідіоми. Зазначимо, що ця група містить у своєму складі значно більшу кількість одиниць, ніж інші тематичні групи. Деякі фразеологізми з цієї групи мають еквіваленти в трьох мовах (*be on the fair road to something – быть на верном пути к чему-л. – бути на правильному шляху до чогось; go one's own way – идти своим путем – йти своїм шляхом*), проте велика кількість англійських ідіом хоча і перекладається українською та російською мовами, однак немає еквівалентної співвіднесеності фразеологізмів, особливо за структурою (пор.: *it is always the way with him – он всегда так поступает – це характерно для нього*).

До тематичної групи "доступ, додання перешкод" ми включили такі фразеологізми: *давати дорогу* [8, 205]; *відкривати шлях (дорогу)* [8, 122]; *пробивати собі дорогу* [5, 123]; *прокладати (пробивати) дорогу (шлях, стежку і т. ін.) до серця (чийого)* [8, 707]; рос. *пробивать [прокладывает, пролагать] себе дорогу [путь] (в жизни)* [7, 360]; *уступать [давать] дорогу (кому)* [7, 499]; англ. *set smth on the road to (success, victory, etc)* [10, 1423] ('відкрити шлях до чогось'); *find one's (the) way* ('найти дорогу'; 'проложить себе дорогу, проникнуть (куда-л.)'; 'с трудом пробивається, с трудом прокладывает себе дорогу'); тж. *edge / elbow / force / push / shoulder / squeeze / thread / work / worm one's way* [2, 995-996]; *clear / pave / open / prepare etc the way (for something)* [10, 1865]; *get out of somebody's (или the) way* [2, 996]; *give way* [2, 996-998]; *talk / buy etc your way into / past etc something / somebody* [10, 1865] ('досягнути того, що хочеш, заговорюючи комусь зуби').

До другої групи входять також фразеологізми, в яких загальна семантика доступу набуває значення перешкоди, перепони: *стати на дорозі (поперек дороги) (кому)* [8, 861]; *дорога (стежка) терном (ожиною, кропивою і т. ін.) поросла (заросла) (чия, куди)* [8, 263]; *перетинати (переходити, перепиняти, переступати і т. ін.) дорогу (шлях, стежку і т. ін.) (кому, чому)* [8, 622]; *обминати (обходити, обігати) десятою дорогою (вулицею)* [8, 572]; *обрізувати (обрізати) шлях (шляхи) (кому до чого)* [8, 574]; *заказати дорогу (кому)* [8, 306]; рос. *становиться на пути [на дороге] (кого, чьм, у кого); становится [вставать] поперек пути [дороги] (кому)* [7, 453]; *стоять на пути [на дороге] (кого, чьм, у кого); стоят поперек пути [дороги] (кому)* [7, 459-460]; *перебежать [перебивать, переезжают, переходит] дорогу (дорожку) (кому)* [7, 313]; *заступать дорогу (кому)* [7, 170]; *казаться путь [дорогу] (кому)* [7, 164]; англ. *in the road* ('стоящий поперек дороги, мешающий кому-л.') [2, 767-768]; *be / stand in somebody's way* [2, 994]; *be in somebody's (или the) road* (тж. *get in somebody's road*) [2, 767].

Як бачимо, фразеологізми, що репрезентують ситуацію отримання доступу, додання перешкод, наявні в трьох мовах. Проте в англійських ідіомах для позначення цієї ситуації вживається значно більше дієслів з семантикою переміщення в просторі з метою прокладання шляху до чогось (пор.: укр. *прокладати, пробивати*, рос. *пролагать* та англ. *to make, claw, clear, elbow, fight, force, pave, push, smooth, ease, shoulder, squeeze, thread, worm* і т. п.).

У третю тематичну групу («просторове переміщення») ми об'єднали фразеологізми, в яких репрезентується ситуація мандрівки. Це такі ідіоми: *глядити дорогу (кому)* ('пити спиртне за успіх перед дорогою, розлукою тощо') [8, 172]; *дорога чхається* ('хто-н. відчуває близьку мандрівку'), англ. *one for the road* [11, 437], *hit the road* ('уходить, отправляется; путешествовать, переезжают с места на место, бродяжничать') [2, 470]; а також численні традиційні побажання і прокльони: *щасливої дороги* [8, 264]; *щоб тобі путь запала!* [5, 353]; *скатерттю (скатертиною, полотном) дорога; туди й дорога; щоб дорога слалася скатерттю (скатертиною, полотном)* [8, 263]; рос. *скатертью дорога; туда и дорога* [7, 143-144].

Зазначимо, що хоча фразеологізми цієї групи і репрезентують ситуацію мандрівки, образною складовою більшості ідіом, особливо англійських, виступає не образ подорожі, а смуга землі, поверхня для пересування. Пор.: *go on (или upon) the road, take to the road* ('отправиться в турне', 'ухать') [2, 767-768]; *be on the road* ('бути в дорозі, в пути'; 'совершать турне'; 'бродяжничать') [2, 767]; *дорога (шлях) стелиться* [8, 263]; *міряти шляхи-дороги* ('прямувати куди-н.') [5, 526].

Розглянемо ідіоми, специфічні для української та російської мов, з одного боку, та англійської, з другого. В українській та російській мовах існують ідіоми, які об'єднуються в тематичну групу 'передсмертний стан людини, смерть'. Як відомо, смерть у народній культурі слов'ян концептуалізується як перехід від реального до потойбічного світу, як тяжка, небезпечна мандрівка до далекого, невідомого локусу. Про людину, яка помирає, говорять, що вона стає на Божу дорогу, відправляється в останню путь. Наведемо приклади ідіом цієї групи: *на Божій (останній) дорозі* ('у передсмертному стані') [8, 264]; *іти в далеку дорогу* ('умирати') [8, 352]; *вирушати в останню путь* [8, 102]; *проводжати (проводити) в останню путь (кого)* [8, 704]; *стояти на Божій дорозі* [8, 864]; *стунати на Божу дорогу* [5, 123-124]; *стунити на останній шлях* [5, 527].

В англійській мові вживається декілька ідіом, що репрезентують смерть: *go the way of all flesh (go the way of nature; go the way of all the earth)* [2, 379]. Всі вони стосуються вмирання як фізичного явища, причому позначають його не прямо, а через евфемістичний опис ('йти шляхом всього живого'). Проте ці вирази не відображають уявлення про фізичну смерть людини як перехід, далеку подорож в інший світ. Тому слід вважати, що українські фразеологізми на позначення передсмертного стану (*вирушати в останню путь, стояти на Божій дорозі*) не мають відповідників в англійській мові.

Англійські фразеологізми утворюють специфічну тематичну групу «засіб, метод для досягнення чогось». В ідіомах цієї групи лексема *way* реалізує значення 'метод'. До цієї групи ми включили фразеологізми: *in a big / small way* [11, 301] ('важливо, серйозно / скромно, значною / деякою мірою'); *the hard way* [11, 253] ('найскладніший, найменш зручний спосіб'); *in the same way* [11, 313] ('тим самим чином'); *in a (no, some, many) way* [11, 317] ('не зовсім, не повністю, певною мірою'); *it's not what you do etc, it's the way that you do etc* [11, 322] ('ефект дії залежить від стилю, способу, в якій вона представлена'); *(in) one way and / or another* [11, 439] ('певним чином, так чи інакше'); *there are more/ easier ways of killing a cat than by choking it with cream* [11, 545] ('є не один спосіб зробити щось'); *ways and means* [11, 579] ('засоби'); *in such a way* [10, 1659] ('таким способом') і под.

Хоча українська лексема *шлях* та російська *путь* теж вживаються у значенні 'метод, спосіб дії', проте вони не утворюють масив ідіом, де б реалізувалося це значення. Англійські ідіоми з цієї тематичної групи досить легко перекладаються іншими мовами. По суті значення цих виразів виводиться зі значень окремих їхніх компонентів, а самі сполучення фразеологізовані малою мірою. В українській та російській мовах більшість словосполучень такого типу не належить до фразеологічних одиниць.

Отже, розглянувши українські й російські фразеологізми з компонентами *дорога, шлях, путь* та англійські з компонентами *road* та *way*, ми доходимо висновку, що більшість з цих ідіом, об'єднані в три тематичні групи, виявляє повну еквівалентність в плані вираження і часткову – у плані змісту. Це можна пояснити тим фактом, що концепт «дорога» є універсальним за своїм наповненням і однаково значимим для представників багатьох культур. Проте слід зазначити, що і в англійській, і в українській та російській мовах існують безеквівалентні ідіоми, які складають специфіку відповідних мовних систем. Так, англійські ідіоми об'єднуються у специфічну тематичну групу «засіб, метод для досягнення чогось». Ідіоми з компонентами *шлях, дорога, путь* подібних значень не мають. Безеквівалентними виявляються і фразеологізми тематичної групи «смерть, перехід в потойбічний світ». Хоча англійські ідіоми з компонентом *way* і репрезентують цей концепт, однак вони не передають характерного для східнослов'янських культур архаїчного уявлення про потойбічне існування людини як далеку мандрівку.

Відзначимо також, що в межах українських та російських фразеологізмів спостерігається значна міра взаємозамінності опорних іменних компонентів (*шлях, дорога, путь*), пор. укр. *ставати на слизькій шлях (дорогу)* [8, 856]; *перейти дорогу (шлях)* [8, 622]; рос. *идти своей дорогой (путем)* [7, 182-183]; *находить дорогу (путь) к сердцу* [7, 270]. Це не властиво для масиву англійських ідіом з компонентами *road* та *way*. До того ж кількість англійських ідіом, що містять лексему *road*, є порівняно невеликою (коло 15 одиниць), а масив ідіом з компонентом *way* є значно більшим (понад 70 одиниць).

Таким чином, ми виявили як спільні, так і специфічні властивості фразеологізмів української, російської та англійської мов, що містять лексичні одиниці *шлях, дорога, путь, way, road*. З одного боку, спільність виявлених ознак свідчить про культурну універсальність уявлень про переміщення в просторі, а з другого, описані відмінності є проявом національної специфіки, що відображає характер народу, його духовне життя, етнічний побут, темперамент тощо.

Джерела та література

1. Добровольский Д. О. К проблеме фразеологических универсалий // Филологические науки. – 1991. – № 2. – С. 95-103.
2. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь // Изд. 3-е, в двух кн. – М.: Сов. Энциклопедия, 1967. – 1264 с.
3. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования // Филологические науки. – 1990. – № 6. – С. 55-65.
4. Солодуб Ю. П. О двух типах безэквивалентной соотнесенности фразеологизмов различных языков // Филологические науки. – 1992. – № 2. – С. 40-49.
5. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
6. Фразеологический словарь русского литературного языка: В 2 т. / Сост. А. И. Федоров. – Новосибирск: Наука, 1995.
7. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. – М.: Русский язык, 1986 – 543 с.
8. Фразеологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с.
9. Чернышева И. И. К динамике фразеологической системы // Филологические науки. – 1993. – № 1. – С. 61-70.
10. Logman Dictionary of Contemporary English / 4th edition. – Edinburgh, 2005. – 1950 p.
11. Oxford Dictionary of English Idioms // A. P. Cowie, R. Mackin & R. McCaig: Oxford University press, 1993. – 685 p.